

Илём ИСМОИЛОВ

**Алишер Навоийнинг
«Сади Искандарий»
достони генезиси ва
поэтикаси**

УЎК 821.512.133.09-1

КБК 83.3(5Ў)

И 81

Исмоилов, Ил'с.

Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достони генезиси ва поэтикаси [Матн] / –Тошкент: Anorbooks, 2022. – 320 б.

Ушбу монографияда шоир ва мутафаккир Алишер Навоийнинг «Садди Искандарий» достони генезиси ва поэтикаси тадқиқ этилган. Буюк «Хамса»нинг якуни бўлган ушбу асар муаллифнинг муҳим адабий-эстетик, ахлоқий-маърифий ҳамда ижтимоий-сиёсий қарашу талқинларини ўзида акс эттиради. Мазкур достонни генетик ва поэтик аспектлар уйғунлигида ўрганиш эса Навоийнинг ижодий салоҳияти, оригиналлиги, анъанавий материални бадий қайта ишлаш маҳорати ва ҳамсанавислик традициясига қўшган янгиликларини аниқ тасаввур этишга имкон бериши билан аҳамиятлидир.

Китоб илмий ходимлар, соҳа мутахассислари, филология факультети талабалари ва барча Навоий мухлисларига мўлжалланган.

Масъул муҳаррир
Шухрат Сирожиддинов,
филология фанлари доктори, профессор

Такризчилар:
Боқижон Тўхлиев,
филология фанлари доктори, профессор

Каромат Муллахўжаева,
филология фанлари номзоди, доцент

ISBN: 978-9943-8790-0-3

© Ил'с Исмоилов, 2022
© «Anorbooks», 2022

ДЕБОЧА

*Қачонким зоҳир этсанг «танзигъ-ул-мулк»,
Сикандарнинг бўллуб мағлуби Доро.*
Алишер Навоий

Алишер Навоий даҳоси ўзининг ноёб қирралари билан ҳали кўп асрлар давомида тафаккур эгаларини ҳайратга солишда давом этади. У мурожаат этган мавзу ва жанрлар, ифодалаган маъно-мазмун, ахлоқий-эстетик қарашлар ҳар бир даврга мувофиқ характер касб этиб бораверади. Бундай хусусиятни таъминлаган асос, биринчидан, асарларида олам асосида турувчи инсон руҳияти, дунё ва одам муносабати, илоҳий маърифат каби юксак туйғулар ҳамда ўзгармас моҳиятни оригинал бадий ифодалар билан тасвирлагани бўлса, иккинчидан, тасвирлари, қарашу талқинларининг чуқур илдизларга эгаллиги, теран асосларга таянишидир.

Адиб бутун ижодини муайян система асосида яратди ва ҳар бир асари мана шу улкан системада муҳим вазифа бажаришга йўналтирилди. Жумладан, тарихий ёки тарихий мавзудаги асарлари бевосита Навоийнинг ижодий салоҳияти, салафлари ва анъанага нисбатан мавқеини кўрсатса, билвосита туркий тил имкониятларини асослаш ва улусни маърифатли қилиш, инсон камолоти боразидаги гоёлар далолатига хизмат қилади. «Садди Искандарий» достони бу жиҳатдан айниқса эътиборли бўлиб, Навоий ижодида ўзига хос ўрин тутди.

Навойи дostonни хотимада бежиз «маодин жавоҳири» (маъданлар жавҳари), «маҳозин тилсимоти» (хазиналар тилсими) ва «хазина» деб атаган эмас. «Садди Искандарий», дарҳақиқат, хазина ёхуд хазиналар очкичи, излаган киши ундан истаганини топиши мумкин. Асар буюк ижодкорнинг муҳим қарашлари, қузатишлари ҳамда нодир тасвиру талқинлари билан барча замонларда ўқувчиларни мафтун этиб, онгу шуурини уйғотиб, қалбини маърифатга ошно қила олади.

Г БОБ. ИСКАНДАР ҲАКИДА АСАР ЁЗИШ АНЪАНАСИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ ВА МАНБАЛАРИ

1.1. Искандар мавзусининг Фарбдаги диний асослари

Адабиёт тарихи жаҳон халқлари тарихи билан бево-сита алоқадор, унинг тақдири инсоният камолоти ва та-назули билан параллел кечади. Шу боис адабиётнинг мавзулар галереяси хилма-хил, улар орасида абадий мавзулар ҳам мавжуд. Шулардан бири жангнома ёки шохнома мавзуси бўлиб, мавзунинг мояси машҳур саркарда ва подшоҳлар ҳаётидир. Тарихда жаҳон адабиётига кучли таъсир кўрсатиб, адабий анъана юзага келишига сабаб бўлган бундай қаҳрамонлар кўп эмас. Дунё миқёсида машҳур ва адабий шон-шараф қозонган ана шундай санокли сиймолардан бири Искандар (Шарқда Искандар ёки Искандар Зулқарнайн, Фарбда эса Alexander The Great деб аталувчи шахс) бўлиб, Шарқ ва Фарб адабиётига бирдек таъсир кўрсатган бундай шахсни қайта учратиш мушкул. Жаҳон бўйлаб «Александр романларининг 24 тилдаги 80 дан ортиқ версиялари»¹ мавжудлигининг ўзиёқ бу шахснинг доврўги ва мавзу нақадар кенг ёйилганидан дарак беради.

Искандар мавзуси синкретик табиатга эга бўлиб, унинг илдизлари турли характердаги сарчашмаларга бориб туташади: Искандарнинг жаҳонгирлиги тарихий манбаларга, пайғамбар ёки валийлиги диний манбаларга,

¹ The Book of the gests of Alexander of Macedon. Sefer Toledot Alexandros ha-Makdoni. A mediaeval hebrew version of the Alexander romance by Immanuel ben Jacob Bonfils. Edited and translated with introduction and notes by Israel J. Kazis, Ph.D. – Massachusetts: The mediaeval academy of America, 1962. – P.1.

271. The History of Alexander the Great, being the Syriac Version of the Pseudo-Callisthenes. Edited from five manuscripts, with an English translation and notes by Ernest A. Wallis Budge. – Cambridge: At the University press, 1889. – 680 p.

272. Ünver Ismail. Türk Edebiyatında Manzum İskender-nameler. Doktora tezi. – Ankara: Ankara Üniversitesi, 1975.

273. Fearey Margaret Sharon. Nava'i's turkic and persian quatrains: discourse typology and the bilingual poet. Ph.D. dissertation. – Michigan: 1977. – 188 p.

274. Флавий Иосиф. Иудейские древности. В 2 т. Т.1. Кн. 1-12. – Москва: «Ладомир», 2002. – 784 с.

275. Шодиев Э. Алишер Навоий ва унинг салафлари. – Ленинобод: 1967. – 54 б.

III. Интернет манбалари

276. <http://www.iranicaonline.org> (20.11.2020)
 277. <http://www.ettelaathekmatvamarefat.com> (12.04.2019)
 278. <http://tefasir.blogspot.com> (13.02.2019)
 279. <https://ganjoor.net> (05.06.2021)
 280. <http://dergipark.gov.tr> (14.04.2018)
 281. <https://dic.academic.ru> (06.06.2016)
 282. <http://islamilmileri.com> (18.03.22)
 283. <http://www.attalus.org> (06.07.2022)
 284. <http://bibliya-online.ru> (12.04.2021).
 285. <http://ibtrussia.org> (02.06.2022)
 286. <https://bible.by> (14.04.2021)
 287. <https://ibL.org.ru> (04.05.2021)
 288. <https://eleven.co.il> (11.05.2021)
 289. <https://www.sefaria.org> (10.04.2021)
 290. <https://www.encyclopedia.com> (08.02.2020)

МУНДАРИЖА

ДЕБОЧА.....3

I БОБ. ИСКАНДАР ҲАҚИДА АСАР ЁЗИШ АНЪАНАСИНИНГ ПАЙДО БЎЛИШ ТАРИХИ ВА МАНБАЛАРИ

- 1.1. Искандар мавзусининг Фарбдаги диний асослари.....7
 1.2. Александр ҳақидаги грек-юнон романлари.....26
 1.3. Псевдо-Каллисфен анъанаси.....48
 Боб бўйича хулосалар.....66

II БОБ. ИСКАНДАР МАВЗУСИНИНГ ШАРҚДАГИ АСОСЛАРИ ВА РЕЦЕПЦИЯСИ

- 2.1. Искандар мавзусининг Шарқдаги диний асослари.....69
 2.1.1. Зулқарнайн масаласи.....69
 2.1.2. Тафсирларда анъаналар диффузияси.....89
 2.2. Искандар қиссаси шарқ тарихчилари талқинида.....103
 Боб бўйича хулосалар.....125

III БОБ. ИСКАНДАР ҚИССАСИНИНГ ХАМСАНАВИСЛИК АНЪАНАСИГА ТРАНСФОРМАЦИЯСИ

- 3.1. Искандар қиссасининг Навоийгача адабий қайта
ишланиш жараёни.....128
 3.2. «Садди Искандарий» достонида сюжет ва образлар
такмили.....149
 Боб бўйича хулосалар.....199

IV БОБ. НАВОЙНИНГ ТАСВИР МАҲОРАТИ

- 4.1. Сарлавҳалар поэтикаси.....204
 4.2. Навоий ижодий индивидуаллигининг ҳикоятларда
аксэтиши.....227
 4.3. Достоннинг айрим услубий хусусиятлари.....258
 Боб бўйича хулосалар.....291

ХУЛОСА.....295

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....301